

*Купач Тетяна Геннадіївна ,
Верес Катерина Олександрівна*

*Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
Національний університет харчових технологій*

УДК 910.3:908

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ТОПОНІМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В КРАЄЗНАВСТВІ

***Анотація.** У статті було розглянуто основні методи топонімічного аналізу. Також розглянуто неоднорідність та різночасові рамки походження елементів назв; їхнє особливе місце в мові (соціалізація), особливе відношення носіїв мови до збереження одиниць номенклатурних реєстрів як характерні особливості топонімів. Було запропоновано прикладне застосування результатів топонімічних досліджень у краєзнавстві.*

***Анотация.** В статье были рассмотрены основные методы топонимического анализа. Также рассмотрены неоднородность и разно часовые рамки происхождения элементов названий; их особое место (социализация), особенное отношение носителей языка к сохранению номенклатурных единиц реестра как характерных особенностей топонимов. Было предложено прикладное использование результатов топонимических исследований в краеведенье*

Abstract. In the article has been describes the main methods of toponymic analysis. Are described heterogeneity and timeframe of origin elements names; special place in the language (socialization), a special relationship to the preservation of native speakers nomenclature units reporting as characteristics of toponyms. It was suggested practical application of the results of toponymic research in local history.

Постановка проблеми. Генезис та еволюція власних назв географічних об'єктів здавна цікавили людину. Витоки цієї зацікавленості заглиблюються у античність та середньовіччя. До кінця 19 століття розвідки географічних назв були частиною пізнання оточуючого людину світу, частиною, що супроводжувала весь час істориків, воїнів, пілігримів, купців, географів – першовідкривачів і дослідників *terra incognita*. Із кінця 19 століття розпочинаються цілеспрямовані наукові пошуки та вивчення походження, смислу та загальних закономірностей формування сукупності географічних імен. Дослідниками в різних напрямках наукового пізнання світу зверталася увага на характерні риси в поширенні топонімічних явищ, а саме: схожість та повторюваність кінцевих елементів в назвах річок та поселень територій, на

відбитті природних та соціальних умов в географічних назвах, на багатстві мотивів для називання об'єктів оточуючого світу.

Актуальність дослідження. Дослідження топонімії завжди пов'язано з краєзнавчою діяльністю та краєзнавчими дослідженнями. Зрозуміло для плідних топонімічних досліджень потрібними є знання з історії та природи краю який досліджується. В той же час, оскільки, однією з основних функцій, яку виконують топоніми, є фіксація в географічному просторі об'єкту за його індивідуальними ознаками та властивостями – це дозволяє топонімам бути носіями та накопичувачами значної культурної, соціальної, природничої інформації – краєзнавчої тощо. Географічні назви є своєрідними мовними пам'ятками доби і місця свого виникнення. Кожний топонім зберігає в собі відомості про духовну, матеріальну культуру етносів, які утворили цей топонім – слово - основа назви, мотивація іменування, характерне поєднання елементів назви, зв'язок назви із культурно-історичним призначенням об'єкта, зв'язок назви із соціально-географічною функцією об'єкта, природнича складова назви.

В даній статті сфера наукового інтересу лежить в просторі вивчення перетину топонімічної науки з краєзнавчими дослідженнями, втому числі у прикладному застосуванні топоніміки під час краєзнавчих досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для української топонімії в цілому характерна широка вживаність географічних термінів, що функціонують, як частини складних топонімів, а також виступають в ролі самостійних топонімів. На це було звернено увагу географів в працях таких дослідників, як Берг Л.С., Семенов-Тяньшанский В.П., Рудницький С., Тутковський П.О., Сумцов Н.Р., Новицкий И.П., Барсов Н. та ін. Серед робіт, які власно описують розвідки в дослідженнях української, і, загалом, слов'янської, географічної термінології потрібно відмітити насамперед роботи авторів: Сумцова Н., Барсова Н., Рудницького С., Тутковського П.А., Докучаєва В.В., Масенко Т., Стрижака О., Карпенка Ю., Лемтюгової Л., Суперанської Т., Бушакова В., Таранової Н., Василюк Л., Байцара А., Тищенко К., Стецюка В.

Методи досліджень. В краєзнавчих дослідженнях топонімічна інформація може бути використана при встановленні ареалів розповсюдження окремих видів рослин та тварин, а також при реконструкціях ландшафтів минулого та характеру їхніх змін. Топонімічна інформація корисна при встановленні процесів освоєння та заселеності територій, а також при вивченні географії давніх форм природокористування та господарської діяльності в регіоні як то: місць добування корисних копалин, промислів та виробництва, у вивченні географії торгівельних відносин та давніх економічних та транспортних зв'язків. Дані топонімічних досліджень використовуються в області історичної географії населення та застосовуються при визначенні територій минулого розселення етносів та племен, при встановленні етнічної приналежності народів, при виявленні давніх міграційних процесів. Інформацію з топонімічних джерел доцільно використовувати при вивченні історії виникнення населених пунктів та їхньої первинної функції. Саме місця проживання давніх поселень, їхні стоянки виступають одним з об'єктів дослідження краєзнавства, а їхнє сьогоденне використання – об'єктом туристичного краєзнавства. Так, наприклад, поселення Трипільської культури – Аратта, що знаходилось на території сучасного м. Трипілля Обухівського району.

Викладення основного матеріалу. Географічні назви складають характерну сукупність, яка описується міцними зв'язками, як внутрішніми (між саме назвами, словами, що утворюють назву) так і зовнішніми (зв'язки назви із природним середовищем, історичним минулим і соціально-культурним спадком). Сукупність географічних назв – топонімів – позначають словом *топонімія*, або *географічна номенклатура*, що окреслюється їхніми характерними особливостями: неоднорідністю та різночасовими рамками походження елементів назв; особливим місцем в мові (соціалізація), особливим відношенням носіїв мови до збереження одиниць номенклатурних реєстрів.

Особливого значення при топонімічних та краєзнавчих дослідженнях території набуває вивчення термінів, які часто використовуються при називанні

географічних об'єктів. Відмітимо і те, що оточуючі реалії (ландшафтні умови, економічний розвиток, соціальні та інші функції які виконує географічний об'єкт тощо) формують набір обов'язкових *географічних термінів (апелятивів)* для кожної мови (не береться до уваги діалекти мови, тому що кількість термінів різко зростає та змінюється від діалекту до діалекту) [1, 2].

Географічну термінологію породжують і збагачують саме географічні умови, природне середовище, історія та специфіка матеріальної і духовної культури населення, специфіка його господарювання. Назва завжди обумовлена особливостями об'єкту називання, що реалізується через обирання конкретної, унікальної ознаки з багатьох різних, що його характеризують. Ознака обирається такою, якою на час іменування була найвиразнішою та найактуальнішою для колективу носіїв мови. Пошук ознаки географічного об'єкту для називання відбувається не тільки порівнянням ознак схожих об'єктів, але і обумовлений історично, бо в процес називання втручається досвід людей, які називають. Такі назви прості та очевидні: *Рудня, Копаня, Копище, Бондурі, Копайгород, Рудничі, Бортничі, Митниця, Торговиця, Гряда, Княжичі, Монастирище, Тартак, Вигода, Базар, Слобода, Воля, Городець, Селиця, Війтівка, Воскобійники*.

В краєзнавчих дослідженнях часто використовуються топонімічні джерела для з'ясування географічних умов територій та їхніх певних змін, або об'єктів яких вже не існує. Так наприклад, природні зміни в ландшафтах які викликані наявністю та інтенсивністю діяльності річок та інших гідрологічних об'єктів хоча і відбуваються порівняно повільно але часто закріплюються в топонімах: *Люта, Лютавка, Лютарка, Грузливець, Болотня, Заболотці*. Під тиском діяльності людини впродовж довготривалих процесів освоєння природні компоненти ландшафтів зазнають значних впливів, іноді таких що призводять кардинальних змін і навіть до зникнення об'єктів. Так в містах, де антропогенний чинник особливо відчутний свідчення про певні природні об'єкти залишається лише в назвах. Так наприклад, назви зниклих київських річок *Хрещатик, Почайна, Киянка, Глибочиця* зберігаються лише в назвах

вулиць *Хрещатик, Почайнинська, Глибочицька* та *Киянівський* провулок. Річка *Совка* та система ставків на ній, яка практично зникає залишає по собі лише назву мікрорайону міста Києва *Совки*.

Краєзнавчі розвідки присвячені вивченню етнічного складу територій також доповнюються найчастіше топонімічними даними. В такого роду дослідженнях застосовується етимологічний аналіз географічних назв. Українські топоніми в своєму мовному походженні досить різноманітні. Генетично назви географічних об'єктів на теренах України походять з індоєвропейська мовної суміші: від романських мов (іллірійська, фракійська, румунська, молдавська), давні західноєвропейські мови (кельтська, германська), домішки мов балтської групи, деякі назви знаходять свій початок від іранських мов: скіфська, скіфо-сарматська, угорської, тюркських: татарська, турецька тощо [8]. Структура та етимологія топонімічних формантів і топонімічних основ (частин назви) підтверджують співіснування та вжиток різномовних топонімів на теренах України. З появою та закріпленням тут слов'янського (українського) населення, як автохтонного, розпочинається інтенсифікація назвотворчих процесів і топонімічної освоєності. Особливо складні і урізноманітненні процеси в назвотворенні відбуваються в межах Карпатського Передгір'я та Українських Карпат, Криму.

В структуру назв географічних об'єктів залучаються не тільки терміни українського (слов'янського) походження, а, і, відбуваються процеси мовної трансформації, які характеризуються [3, 4]:

- перекладанням (і, або) калькуванням назви з однієї мови на іншу;
- народно-етимологічним переосмисленням (коли назва однієї мови пристосовується до певної лексеми іншої без врахування первинної семантики);
- словотворчої адаптації (назва однієї мови оформлюється засобами ін.);
- співіснування різних назв одного і того ж об'єкту у носіїв різних мов.

Всі подібні процеси притаманні регіонам із населенням – носіями різних мов та культур, або пов'язані із хвилеподібними міграційними процесами протягом історичного часу – *Горонглаб, Чикош-Горонда, Четфалва, Гетен,*

Оклі, Пийтерфолво, Мерешор, Фонтиняси, Лумшори, Сюрюк, Каллів, Цир, Нобель, Пакуль, Іолча, Локниця та ін.

Мовний вплив на утворення та еволюцію географічних назв населених пунктів зумовлений контактами корінної мови із мовами різних етнічних груп за історичний час існування та становлення української мови. Початок цього двостороннього впливу сягає праслов'янської доби (до 6-7 ст.). Для цього періоду характерне запозичення із грецької, через посередництво готської, з латинської мови через посередництво іллірійської та фракійської мов, з давньогерманської мови, з давньоанглійської (кельтська) мови, з монгольської та з китайської мов через тюркські та кавказькі мови, існують запозичення з іранських (скіфська, скіфосарматська) мов. Трохи пізнішими запозиченнями в українську мову (до 13 ст.) можна назвати запозиченнями з давньоєврейської мови, скандинавських (давньошведська) мов, і все тих же тюркських мов. В подальшому контакті української мови з іншими характерними є запозичення з грецької, єврейської, латинських мов, помітним, але ареальною локалізацією, в 14 – 15 ст. стає відчутним вплив інших слов'янських мов, а саме: польської, чеської, білоруської мов. Контакти із російською мовою стають з кінця 17 – 18 ст. та в 19 – 20 ст. дедалі помітнішими в плані масовості запозичень, але і посередництвом якої стають запозичення з західноєвропейських мов (англійська, французька, італійська, нім., іспанська). Найсильнішим впливом на українську мову та відповідно на розвиток топонімів, особливо до 18 ст., характеризуються міжмовні контакти з тюркськомовним населенням центру та півдня України (кримськотатарська і турецька мови), а також, за їхнім посередництвом відбувалися запозичення з перської та арабської мов. Порівняно незначним вважається вплив прибалтійських мов, який відчутний на діалектичному рівні української мови північно-західного регіону. Інтенсивним впливом на українську мову характеризуються україно-німецькі міжмовні контакти, початок яких сягає давньокиївської доби, а розвиток припадає на 16 – 17 ст. Менш помітним і сильно вузьколокальним на українську мову був вплив з боку суміжних румунської, чеської, словацької та угорської мов, який

простежується з раннього середньовіччя (9 – 10 ст.) і більш помітно відзначається в говірках регіону Українських Карпат. Таким чином в суміші географічних назв України спостерігається певне мовне розшарування, яке завдячує різномовним контактам населення.

Висновки. Отже, підводячи підсумки, слід зазначити, що український етнос є неповторним та унікальним. Проте в суміші географічних назв України спостерігається певне мовне розшарування, яке завдячує різномовним контактам населення. Так, мовний вплив на утворення та еволюцію географічних назв населених пунктів зумовлений контактами корінної мови із мовами різних етнічних груп за історичний час існування та становлення української мови.

Саме це мовне розшарування та вміння правильно «читати» інформацію, яку залишили нам наші пращури у топонімічних назвах є перспективним напрямком розвитку краєзнавчих досліджень.

Сучасний темп життя вимагає від краєзнавства додаткових об'єктів дослідження: широкого розвитку набули географічний, історичний та етнографічний напрямки. Характеристика туристично-рекреаційного потенціалу території, його рекреаційно-туристичних комплексів для всебічної розбудови туристичної індустрії вимагають комплексних досліджень. Прикладне застосування топонімічних досліджень у краєзнавстві власне і є підґрунтям для розвитку нового напрямку - туристичного краєзнавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Байцар А.Л.* Використання місцевих географічних термінів Українських Карпат у ландшафтознавстві // Фізична географія та геоморфологія. / Матеріали науково-практичної конференції. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Вип. 46, Т. 2. – с. 7-12.
2. *Байцар А.Л., Дзіковський Р.Г.* Місцеві географічні терміни Українських Карпат як основа топонімоутворення // Створення національного

інформаційного банку географічних назв: Всеукр. Наук.-практ. конф. з топоніміки. – К.: Нац. Рада з геогр. назв, 1995. – с.4-5.

3. *Верес К.О., Купач Т.Г.* Особливості застосування топоніміки в туристично-краєзнавчих дослідженнях / Наук.праці Нац.ун.харчових технологій. – К.:НУХТ – 2012. – с.138-142

4. *Верес К.О.* Прикладні аспекти туристичного краєзнавства у розвитку інноваційних форм туризму в Україні// Здобутки, проблеми та перспективи розвитку готельно-ресторанного та туристичного бізнесу/ Матеріали всеукр.наук-практ.конф.- К.:НУХТ, 2012 - с.312-323

5. *Кордуба М.* Земля є свідком минулого: Географічні назви, як історичне джерело. – Львів, 1924.

6. *Купчинський О.А.* Найдавніші слов'янські топоніми України, як джерело історико-географічних досліджень. – К.: Наукова думка. 1981. – 241с.

7. *Семенов-Тяньшанський В.П.* Как отражается географический пейзаж в народных названиях населенных мест. – Землеведение, кн. 1-2, 1924.

8. *Стецюк В. М.* Сліди прадавнього населення України в топоніміці. – Львів: Ліга-прес, 2002. – с. 34.

9. *Стрижак О.С.* Про що розповідають географічні назви (сліди народів на карті УРСР). – К.: Наукова думка, 1962. – 127с.

Купач Тетяна Генадіївна

Канд.геогр.наук

Асистент кафедри географія України Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

067-113-93-48

Верес Катерина Олександрівна

Канд.геогр.наук

Доцент кафедри туристичного і готельного бізнесу Національного
університету харчових технологій

097-527-42-46